

W. I. Kuziszczin, *Genesis rabowladzieleskich latifundij w Italii (II w. do n.e. — I w. n. e.)*, Izdatelstwo Moskowskiego Uniwersytetu, 1976, ss. 267.

Przedmiotem monografii jest proces powstawania i rozwoju wielkich własności ziemskich w ciągu trzech stuleci państwa rzymskiego, stanowiących jednocześnie oddzielne etapy kształtowania się stosunków agrarnych. Problem genezy rzymskich latyfundiów nie jest nowy i był już wielokrotnie podejmowany w nauce. Od jego ujęcia i rozwiązania zależy zaś ogólniejsza ocena agrarnych, gospodarczych i społecznych stosunków w państwie rzymskim okresu republiki i początków pryncypatu. W. I. Kuziszczin podejmując znów ten temat postawił sobie za zadanie prześledzenie procesu rodzenia się i rozwoju gospodarki latyfundiowej w Italii od II w. p.n.e. do czasów Trajana. Jest to okres najbardziej interesujący, bo najpełniejszego rozwoju gospodarki niewolniczej. Do rozwiązania zaś postawionych sobie zadań posłużył się Autor — jak to sam wyraźnie podkreśla na s. 8 — nową metodą. Odcchodzi mianowicie od najbardziej dotychczas eksploatowanych informacji Appiana i Plutarcha, a sięga przede wszystkim do autentycznych źródeł z badanego okresu rozwoju gospodarki rzymskiej. Skupia się przy tym wokół analizy trzech typowych wielkich posiadłości ziemskich: Marka Porcjusza Katona (II w. p.n.e.), Marka Tulliusza Cicerona (I w. p.n.e.) i Pliniusza Młodsze (I w. n.e.). Analiza majątkowej strony ich biografii jest przy tym ułatwiona zachowanymi traktatami i listami każdego z nich, zawierającymi cenne własne uwagi na temat gospodarki rolnej i zarządzania posiadłościami.

W rozdziale I części pierwszej („Wielkie posiadłości ziemskie w Italii do Augusta”) zajmuje się zatem Autor omawianym problemem w okresie do reform braci Grakchów (na przykładzie gospodarki Katona Starszego), następnie reformami Grakchów i ich znaczeniem dla rozwoju stosunków agrarnych w latach 130 - 190 p.n.e. (rozdz. II). W rozdziale III wykorzystuje teksty Cicerona dla oceny jego majątku oraz sytuacji w gospodarce rolnej w końcu republiki. Część druga obejmuje okres I w. p.n.e. — I w. n.e. W kolejnych rozdziałach przedstawia Autor losy wielkich majątków po ustanowieniu pryncypatu oraz następujący po tym proces gwałtownego rozwoju latyfundiów. Osobne miejsce zajmuje analiza danych zawartych w tzw. Tabula Velleiana (CIL IX, 1147), wykazujących postępującą koncentrację własności ziemi. W części tej wykorzystuje też Autor informacje Pliniusza Młodsze dla przedstawienia charakterystyki jego majątku oraz sytuacji agrarnej w tym okresie. Pracę kończą uwagi na temat związku wielkich własności ziemskich w Rzymie z niewolniczymi formami gospodarowania. We wnioskach tych dochodzi autor m.in. do stwierdzenia, że pierwsze ogromne latyfundia nie pozbawiły mniejszych gospodarstw (typu villa) ich podstawowego znaczenia gospodarczego w rolnictwie Italii okresu II - I w. p.n.e., zaś rozwój latyfundiów łączy się w charakterystyczny sposób z powstaniem pryncypatu.

MAREK KURYŁOWICZ (Lublin)

I. F. Fichman, *Oksyrynch — gorod papirusow*, Izd. Nauka, Moskwa 1976, ss. 344.

W 1897 r. ekspedycja naukowa towarzystwa Egypt Exploration Found, kierowana przez dwu uczonych z Oksfordu — B. P. Grenfella i A. S. Hunta, rozpoczęła prace wykopaliskowe w ruinach starożytnego miasta egipskiego — Oksyrynchos. Już pierwsze poszukiwania dały rezultat w postaci około 2000 papirusowych dokumentów i 300 fragmentów literackich. Dalsze lata (1903 - 1907) obfitowały w kolejne odkrycia. W 1976 r. ukazał się 44 tom papirusów z Oksyrynchos (*The Oxyrhynchus Pa-*

pyri), doprowadzający publikacje do około połowy tekstów znalezionych. Papirologia weszła więc na stale do rodziny nauk o świecie antycznym i do papirusów sięga wielu specjalistów z różnych dyscyplin (por. A. Świerkówna, *Papirologia i papirusy*, Wrocław 1975, s. 8 i n.). Zachowane dokumenty prywatne i urzędowe zawierają bowiem niezwykle cenny materiał do poznania kultury, stosunków społecznych i gospodarczych, a także prawa i administracji w grecko-rzymskim Egipcie.

Wśród licznych prac papirologicznych niewiele jest opracowań ogólnych historii Oksyrhynchos. Próbę częściowego przynajmniej wypełnienia tej luki podjął radziecki historyk I. F. Fichman. Jego zdaniem (s. 4-5), Oksyrhynchos — miasto niewątpliwie odgrywające istotną rolę w ekonomicznym, administracyjnym i kulturalno-religijnym życiu Egiptu, nie wyróżniało się jednak spośród innych tego rodzaju miast egipskich ani historyczną tradycją, ani odrębnym statusem prawnym, ani też szczególnym znaczeniem politycznym. Można więc uważać je za typowe miasto egipskie, a badania jego historii mogą przynieść obraz rozwoju i struktury większości miast egipskich.

Książka Fichmana zawiera analizę stosunków społecznych i ekonomicznych (z pewnymi refleksjami prawnymi) w okresie IV - VIII w. n.e. W rozdziale I przedstawia Autor charakterystykę samego miasta oraz jego miejsca i roli w strukturze administracyjnej kraju. Z kolei (rozdz. II) zajmuje się mieszkańcami, ich liczbą i składem etnicznym, po czym w obszernym rozdziale III analizuje stosunki agrarne, wyróżniając m. in. państwowe, cesarskie, miejskie oraz prywatne formy władania ziemią. Oddzielne miejsce zajmuje omówienie wielkich posiadłości świeckich i kościelnych. Zagadnienie o tyle istotne, że w okresie bizantyjskim Oksyrhynchos stało się jednym z głównych ośrodków zakonnych i kultury chrześcijańskiej (Fichman, s. 249). Rozdział IV dotyczy znaczenia gospodarczego i wewnętrznej ekonomiki miasta, zaś V, obejmujący prawie połowę książki, zawiera wyniki badań nad stosunkami społecznymi. Po uwagach ogólnych przedstawia tu Autor sytuację społeczną i prawną niewolników oraz ludności wolnej, podzielonej ponadto na różne kategorie. Rozdział ten kończą uwagi na temat organizacji municypalnej, całą zaś książkę zamykają streszczenia, obszerny wykaz literatury, bogaty indeks źródeł oraz indeks rzeczowy. Uzupełnienia zawarł Autor w dodatku (Addenda).

Książka Fichmana daje bogaty i interesujący obraz społecznego i gospodarczego życia miasta, jego stosunków własnościowych i organizacji administracyjnej. Jest więc niezbędną pozycją dla każdego, kto styka się z historią państwa i prawa grecko-rzymskiego Egiptu.

MAREK KURYŁOWICZ (Lublin)

E. M. Sztajerman, W. M. Smirin, N. N. Bielowa, J. K. Kołosowska, *Rabstwo w zachodnich prowincjach rzymskiej imperii w I - III w.*, Wydawnictwo Nauka, Moskwa 1977, ss. 212.

Książka ukazała się jako kolejna pozycja w serii „Badania historii niewolnictwa w świecie starożytnym”. Ma ona przy tym wypełnić lukę w dotychczasowych badaniach, skoncentrowanych wokół źródeł dotyczących Italii i przedstawia zagadnienia niewolnictwa w zachodnich prowincjach państwa rzymskiego (wkrótce ma też ukazać się monografia na temat niewolnictwa w prowincjach wschodnich). Zdaniem Autorów (s. 5), wyjaśnienie niewolniczego systemu państwa rzymskiego wymaga objęcia badaniami źródeł z całego terytorium imperium; niejednokrotnie niedoceniane, dostarczają jednakże wielu wartościowych informacji. W poszczególnych rozdziałach przedstawione zostały stosunki niewolnicze w prowincjach afrykańskich (E. M. Sztajerman), w rzymskiej Hiszpanii (W. M. Smirin) i Galii (N. N. Bielowa).

Prowincje dunajskie potraktowane zostały przez autorkę rozdziału (J. K. Kołosowskaja) w kilku oddzielnych punktach, zawierających kolejno analizę niewolnictwa w Dalmacji, Noricum oraz Dacji, z wyodrębnieniem nadto warstwy niewolników i zwolenców cesarskich w tychże prowincjach.

Podstawowym problemem podjętym przez zespół Autorów jest porównanie „klasycznych”, rzymskich form niewolnictwa z innymi formami zależności, specyficznymi dla poszczególnych prowincji. W tym ujęciu możliwe stało się ukazanie na tym prowincjonalnym materiale źródłowym kwestii zasięgu i skuteczności działania ogólnopaństwowych norm w odniesieniu do specyficznych niekiedy stosunków na prowincjach.

MAREK KURYŁOWICZ (Lublin)

E. E. Lipszyc, *Prawo i sud w Wizantii w IV - VIII ww.*, Izdatielstwo Nauka, Leningrad 1976, ss. 230.

Wśród licznych prac radzieckich dotyczących historii społecznych i gospodarczych stosunków w świecie antycznym wyróżnia się niewątpliwie monografia poświęcona historii prawa rzymskiego i bizantyjskiego. W założeniu zresztą, jak wynika z lektury, jest to praca przeznaczona właśnie dla historyków starożytności, a to w celu przybliżenia im problematyki prawnej. Cenne wydaje się przy tym zwrócenie przez autorkę uwagi na fakt, że znajomość i analiza zagadnień prawnych niejednokrotnie przyczynia się w istotny sposób do właściwego zrozumienia i naświetlenia zjawisk społecznych i ekonomicznych. Pozbawione tej prawnej domieszki badania życia społecznego i gospodarczego mogą w efekcie przynieść niekiedy obraz niepełny czy nawet zbyt jednostronny. Autorka zajmuje się w swojej pracy zarówno nauką prawa, jak i praktyką sądową w Rzymie i Bizancjum IV - VIII w. W kolejnych rozdziałach przedstawia chronologicznie rozwój jurysprudencki i ustawodawstwa oraz główne tendencje i przemiany w prawie prywatnym. Obok prywatnoprawnych zagadnień niewolnictwa, stosunków posesoryjnych i własnościowych, charakteryzuje także Autorka prawo obligacyjne i rodzinne w analizowanym okresie. „Klasyczny” romanista może co prawda odczuwać pewien niedosyt w trakcie lektury, ale E. Lipszyc zdaje sobie w pełni z tego sprawę i podkreśla nieraz, że zarysowane tylko przez nią zagadnienia były i są przedmiotem szczegółowych badań specjalistów-romanistów. W tym też celu odsyła często do obfitej i bogato cytowanej literatury romanistycznej.

Bliższe omówienie treści pracy wymagałoby obszerniejszej recenzji. Już teraz jednak warto zwrócić uwagę na tę oryginalną i nową w radzieckiej literaturze prawnohistorycznej pozycję.

MAREK KURYŁOWICZ (Lublin)

Drevniejšije gosudarstva na teritorii SSSR, Moskwa 1976, ss. 212.

Praca, będąca zbiorem 17 artykułów kilku autorów, jest wynikiem działalności specjalnej sekcji AN ZSRR, zajmującej się historią najstarszych państw istniejących na terytorium ZSRR.

Baza źródłowa stanowiąca podstawę badań jest bardzo szeroka i ogromnie różnicowana, chronologicznie obejmuje ona źródła od I - XVI w. n.e. Są to zarówno

źródła historiograficzne jak i pomniki prawa, a także dzieła literackie. *Tristia* i *Epistulae ex Ponto* Owidiusza, *Geografika* Strabona, Biblia w armeńskim przekładzie, *Chronographia* Teophanisa oraz *Nicephori archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, syryjskie źródła narracyjne i pomniki prawa umożliwiły Autorem zebranie informacji o rozmieszczeniu ludów zamieszkujących rejon M. Czarnego, np. Scytów, Sarmatów, Getów, Protobułgarów, oraz poczynienia uwag o historii państw takich, jak Armenia czy państwo bosporańskie.

Z nieco innego punktu widzenia przebiega analiza źródeł takich, jak np. anglo-normańskie (*Historia* Geffrei'a Geimar'a), islandzkie (*Heimslýsing ok helgífrœdi*), ruskie (*Ruska Prawda*), polskie (list biskupa Mateusza), niemieckie (Thietmar), listy papieża Innocentego IV do halickiego księcia Daniły Romanowicza, anonimowa kompilacja ukraińska z XVI w. Autorzy poszukiwali tutaj danych o Rusi, umożliwiających postawienie nowych wniosków dotyczących jej historii.

Odmienny charakter ma artykuł poświęcony Sudiebnikowi nadanemu Litwie przez Kazimierza Jagiellończyka w 1468 r.; postuluje się tu szersze badania nad zachowanymi tekstami tego pomnika.

EUGENIA KOWALSKA (Łódź)

Zakonik cara Stefana Dušana, kniga I, Struški i atonski rukopis, red. akademik Mehmed Begović, Beograd 1975, Srpska akademija nauka i umetnosti, Oddelenje društvenih nauka, Izvori srpskog prava IV.

Serbska Akademia Nauk w Belgradzie rozpoczęła w serii źródeł serbskiego prawa wydawać teksty statutu cara Stefana Duszana (1331 - 1355). W pierwszym tomie zredagowanym przez akademika Mehmeda Bogovića, wydrukowano dwa rękopisy tego statutu, jeden ze Strugi, a drugi z Atos. Statuty te, nadane przez jednego z najpotężniejszych władców serbskich, posiadają duże znaczenie nie tylko dla Serbii, ale również ogólnoeuropejskie. Istnieją duże analogie między panowaniem cara Stefana Duszana i jego statutami a rządami Kazimierza Wielkiego w Polsce i jego statutami. Takich analogii znalazłoby się zresztą w Europie więcej, choćby jeszcze w Czechach w czasie panowania tam Karola Wielkiego.

Podobieństwa te wyrażają się również i w tym, że tak jak statuty Kazimierza Wielkiego i statut cara Stefana Duszana ma wiele redakcji, różniących się między sobą i nastroczających przez to wiele trudności w rekonstrukcji pierwotnego tekstu. Statuty cara Duszana powstały na soborze w 1349 r., niewiele jednak wiemy, kto je przygotował i w jaki sposób¹. Nieco później na soborze z 1354 r. statuty zostały uzupełnione o dalszych 65 artykułów, tak że całość liczy obecnie 201 artykułów.

Do niedawna jedynym poważnym wydaniem tych statutów było wydanie S. Novakovića z 1898 r. Obecne wydanie ma zastąpić tamto przestarzałe już dziś wydanie. Nowe wydanie otrzymało wspaniałą szatę graficzną, duży format, dobry papier i piękną czcionkę. Opatrzona jest również fotograficznymi reprodukcjami obu rękopisów, co pozwala na ewentualne porównanie pisma z drukowanym testem. Praca jest dziełem zespołowym sześciu uczonych. W I rozdziale M. Bartoš omawia rękopisy statutów, których wymienia 25. Wydane w tym tomie rękopisy ze Strugi i Atos pochodzą oba z Biblioteki Lenina w Moskwie. W rozdziale II B. M. Nedeljković omawia

¹ D. Janković, *Istoriija države i prava feudalne Srbije* (XII - XV vek), II wydanie, Beograd 1957, s. 14 n.

działalność prawodawczą w Serbii w XIV w., w tym specjalnie znaczenie soborów. W dalszym rozdziale T. Nikčević przedstawia historię powstania rękopisów pochodzących ze Strugi koło Ohridu i góry Athos oraz podaje wiele szczegółów opisujących te redakcje.

Teksty obu rękopisów podane są w wydawnictwie w tekście oryginalnym oraz równoległe w tłumaczeniu na współczesny język serbski. Oba teksty opatrzone są na końcu szczegółowymi objaśnieniami, dotyczącymi ich wyglądu, języka, pisma i gramatyki. Są to dwa najstarsze rękopisy, jeden z końca XIV w. (Struga) i z drugiej ćwierci XV w. (Athos). Na końcu wydawnictwa wydrukowano tłumaczenie francuskie statutów cara Duszana tylko w wersji atońskiej, jako najbardziej pewnej. Ułatwia to w dużym stopniu korzystanie z tego źródła tym wszystkim, którzy nie znają języka serbskiego. Trzeba jeszcze dodać, że wszystkie rozdziały tego wydawnictwa mają streszczenia francuskie.

Wydawnictwo zawiera poza tym słownik terminologiczny i indeks rzeczowy. Jest ono najlepszym obecnie i najpełniejszym wydawnictwem źródłowym tego cennego zabytku prawnego Słowiańszczyzny południowej.

ZDZISŁAW KACZMARCZYK (Poznań)

Jürgen Weitzel, *Die Kampf um die Appellation ans Reichskammergericht. Zur politischen Geschichte der Rechtsmittel in Deutschland*. Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im alten Reich, herausgegeben von Bernhard Diestelkamp, Ulrich Eisenhardt, Gunter Gudian, Adolf Laufs, Wolfgang Sellert, tom 4. Böhlau Verlag, Köln—Wien 1976, ss. XI+400+1 wkładka z tabelą.

Sąd Kameralny Rzeszy (Reichskammergericht), założony w 1495 r. przez cesarza Maksymiliana I, odegrał doniosłą rolę w dziejach prawa w Niemczech, głównie jako organ urzeczywistniający w praktyce recepcję prawa rzymskiego, uznanego za „gemeines Recht” Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Miał też znaczenie polityczno-ustrojowe, jako jeden z niewielu organów wspólnych dla całej Rzeszy, rozbitej na liczne terytoria, w których dawna „Landeshoheit” władców po pokoju westfalskim w 1648 r. przybrała postać całkowitej niemal odrębności państwowej. Problematyka Sądu Kameralnego od dawna była przedmiotem zainteresowań niemieckich historyków prawa. Poświęcili jej prace tacy autorzy, jak: S. Bross, K. Demeter, W. Endemann, B. Heusinger, M. Hinz, H. Lieberich, E. Schmidt, W. Sellert, R. Smend, H. Spangenberg, O. Stobbe, A. J. Vahlkampff i E. Weise. Mimo to jednak w nauce niemieckiej wcale nie uważa się, by obfitość dotychczasowej literatury wykluczała potrzebę dalszych studiów w tym zakresie. Świadczy o tym stanowisko Rudolfa Smenda, który w przedmowie do drugiego wydania swojego dzieła o Sądzie Kameralnym (Aalen 1965) wyraził nadzieję, że nowa generacja badaczy powróci do starej problematyki „der Gerichtsbarkeit des alten Reiches”, wzbogacając istniejący stan wiedzy nowymi opracowaniami. Po linii tego postulatu poszedł właśnie Jürgen Weitzel w swej doktorskiej dysertacji, napisanej na Uniwersytecie Jana Wolfganga Goethego we Frankfurcie nad Menem, pod kierunkiem profesora Bernharda Diestelkampa. Wykorzystując bogaty zasób materiałów źródłowych i całą dotychczasową literaturę przedmiotu, dał w niej nowe ujęcie zagadnienia, traktując je w aspekcie politycznej historii środków prawnych w Niemczech.

Monografia Weitzla nie jest pracą z historii prawa procesowego. Przedstawiona w niej walka o apelację, o dopuszczalność odwoływania się od wyroków sądów terytorialnych do Sądu Kameralnego Rzeszy, nie miała charakteru doktrynalno-praw-

nych sporów z dziedziny procesualistyki. Była to walka polityczna różnych czynników ustrojowych o zakres uprawnień w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości, sięgająca w swej historycznej genezie co najmniej *Złotej Bulli* Karola IV z 1356 r. ze sformułowanym w niej *privilegium de non appellando*. „Mit der Rezeption — pisze Autor — erreichte die politische Bedeutung des Rechtsmittelwesens in Deutschland ihrem Höhepunkt. Die Instanzvorstellung als formulierter Ausdruck politischer Über- und Unterordnung wurde in dem von vielen miteinander ringenden Gewalten bestimmten Reich zu einem Angelpunkt der Auseinandersetzung der Territorien untereinander, der Territorialherren mit ihren Landständen und der Territorien mit dem Reich. Der Kampf um die Territorialhoheit bestimmte für Jahrhunderte die Entwicklung der Rechtsmittel und die Ausbildung von Instanzenzügen” (s. 356).

Praca Weitzla — oprócz uwag wstępnych (Einleitung, s. 1-21) — obejmuje 5 rozdziałów. W pierwszym z nich dał autor przegląd zagadnień, mających podstawowe znaczenie dla opracowywanego tematu (Grundlagen, s. 25-56), a w najobszerniejszym rozdziale II omówił obowiązujące w poszczególnych terytoriach zakazy wnoszenia apelacji do sądów „zewnętrznych” (Die Appellationsverbote, s. 59-250). W trzecim zajął się znów innymi, przewidzianymi w prawie utrudnieniami apelacji (Die Appellationsbehinderungen, s. 253-316), a w czwartym prawnie niedopuszczalnymi, ale faktycznie stosowanymi ograniczeniami (Analyse der unzulässigen Beschränkungen, s. 319-388). Wreszcie zaś w zamykającym monografię rozdziale V zamieścił główne wnioski, wypływające z całokształtu swoich dociekań (Ergebnisse, s. 341-357). Podkreśla w nich m. in., że polityczna funkcja środków prawnych „als Instrumente im Kampf um Territorialhoheit” wygasła dopiero z chwilą upadku I Rzeszy, a tym samym likwidacji Sądu Kameralnego w 1806 r. Dopiero więc później, w ciągu XIX w. powstała możliwość wypracowania nowej koncepcji środków prawnych, przyjętej „als Bestandteil eines rechtsstaatlichen, sozialen und von demokratischen Vorstellungen geprägten verbesserten Verfahrensrechts” (s. 357).

Zgodnie z tematem pracy, ogranicza się w niej Autor do zagadnień niemieckich. Nie ma w niej uwag komparatystycznych w postaci nawiązań do dziejów sądów najwyższej instancji innych krajów (np. Parlamentu paryskiego). Paragraf zaś pt. *Deutscher Orden* nie wiąże się z dziejami Polski, ponieważ dotyczy lat 1606-1768, gdy nie było już państwa zakonnego u jej północnych granic (s. 232). Niemniej polski czytelnik, interesujący się powszechną historią państwa i prawa, odniesie niewątpliwie korzyść z lektury tej wartościowej książki. Trafia zaś ona do jego rąk we właściwym momencie, kiedy zbliżająca się czterowiekowa rocznica powołania do życia naszego Trybunału Koronnego (1578) daje asumpt do skoncentrowania uwagi na problematyce historycznej *iudiciorum ultimae instantiae* nie tylko w Polsce, ale i poza jej granicami.

LESŁAW PAULI (Kraków)

Dietmar Willoweit, *Rechtsgrundlagen der Territorialgewalt. Landesobrigkeit, Herrschaftsrechte und Territorium in der Rechtswissenschaft der Neuzeit. Forschungen zur Deutschen Rechtsgeschichte*, herausgegeben von S. Gagner, H. Krause und H. Schultze v. Lasaulx, t. 11. Böhlau Verlag, Köln—Wien 1975, ss. XLVI+378.

Autor książki znany jest u nas jako inicjator polsko-niemieckiego sympozjum, zorganizowanego w Krakowie w czerwcu 1977 r., którego przedmiotem były dzieje prawa niemieckiego w dawnej Polsce. W swej wcześniejszej twórczości naukowej poświęcał się jednak raczej innej problematyce, interesując się specjalnie historią nauki

prawa w powiązaniu z zagadnieniami ustrojowymi I Rzeszy. Głównym rezultatem jego badań na tym polu jest właśnie omawiana praca o podstawach prawnych władztwa terytorialnego w Niemczech w świetle nowożytnej literatury prawniczej. „Es geht der vorliegenden Arbeit — pisze Willoweit — nicht um die viel behandelte Entstehung der Landeshoheit, sondern um eine Klärung dessen, was in der neuzeitlichen Rechtswissenschaft unter Territorialgewalt verstehen ist” (s. 4).

Praca podzielona została na dwie części. W pierwszej z nich traktuje autor o instytucjonalnych formach władztwa terytorialnego w nauce prawniczej XVI i początków XVII w. (s. 17 - 117). Natomiast w części drugiej przedstawia systematykę terytorialnego prawa państwowego, odzwierciedloną w literaturze XVII i XVIII w. (s. 121 - 347). Wreszcie w osobnej „Schlussbemerkung” pisze o przeobrażeniach terytorialnego prawa państwowego Niemiec w schyłkowej fazie jego rozwoju w czasach Oświecenia, kiedy w nauce prawa dominowały poglądy szkoły prawa natury (s. 348 - 369).

„Die vorliegenden Untersuchung — jak przypomina Autor — ist der neuzeitlichen Rechtswissenschaft gewidmet. Als Quelle dient daher das gesamte im Druck vorliegende juristische Schrifttum, soweit es sich mit der angesprochenen Thematik beschäftigt” (s. 4). Na ogrom tego materiału zwrócił już uwagę anonimowy jurysta z końca XVIII stulecia, według którego o żadnym innym zagadnieniu ustrojowym Rzeszy „ist wohl im theutschen Staatsrecht seit ein paar Jahrhunderten mehr gesagt und geschrieben, commentirt, disputirt und processirt worden, als über die Landeshoheit, oder Territorialsuperiorität der Reichsstände” (s. 2). Dało to Autorowi okazję do zabłyśnięcia dużą erudycją, której wyrazem jest wykorzystanie ponad 400 dzieł z dawnej literatury prawniczej i obfitej „Sekundärliteratur”, przeważnie niemieckiej (łącznie z pracami ogłoszonymi w NRD), ale i obcej (w tym jednej pozycji z literatury polskiej w języku francuskim, s. 19).

W wyniku badań profesora D. Willoweita specyficzne dla przeszłości Niemiec zagadnienie władztwa terytorialnego, aktualne tam od średniowiecza aż do końca Świętego Cesarstwa i rzutujące także na późniejsze dzieje tego kraju, postawione zostało w nowym oświeceniu, z punktu widzenia doktryny prawno-ustrojowej XVI - XVII w. Przez to monografia jego posuwa naprzód dotychczasowy stan wiedzy, stanowiąc cenną pozycję w najnowszym dorobku nauki historycznoprawnej.

LESŁAW PAULI (Kraków)

Vas megye múltjaból. Szekerszti: Horváth Ferenc. Levéltéri Évkönyv 1, Szombathely 1976, ss. 263+1 nlb. + 1 mapa.

W węgierskiej nauce historycznej sporo uwagi poświęca się dziejom poszczególnych komitatów. Źródłami inspirującymi podejmowanie badań regionalnych są często miejscowe archiwa, dysponujące nawet osobnymi wydawnictwami seryjnymi. Np. terenowe archiwum komitatu Tolna w Szekszárd ma już na swoim koncie pięć tomów serii *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. Ostatnio zaś także archiwum komitatu Vas w Szombathely (w zachodniej części Węgier, graniczącej z Austrią) rozpoczęło publikowanie własnego rocznika, którego pierwszy tom (za rok 1976) ukazał się pod redakcją Ferenc Horvátha.

Tom ten zawiera dziewięć rozpraw z rozmaitych dziedzin wiedzy historycznej, w tym również z historii prawa i administracji. Otwiera go rozprawa wspomnianego już Ferenc Horvátha, w której przedstawiona została wielokierunkowa działalność archiwum komitatu Vas w ostatnim ćwierćwieczu (do 1975 r. *inclusive*). Praca Ferenc Silla poświęcona została dziejom kapituły kolegiackiej w Vasvár, przekształco-

nej w 1578 r. w kapitule diecezji Szombathely, ze szczególnym uwzględnieniem jej działalności jako instytucji upoważnionej do wystawiania wierzytelnych dokumentów (*locus authenticus et credibilis*). István Bariska zajął się konfliktami między miastem a *dominium* Kőszeg w XVI w., kiedy jako zastaw pozostawały one pod rządami Austrii. Znany zaś historyk prawa Alajos Degré przedstawił organizację i gospodarkę wsi węgierskich zamieszkałych przez szlachtę (do 1848 r.), poruszając tym samym problem analogiczny do zagadnienia szlachty zagrodowej w dawnej Polsce. W obu krajach wiązał się on z niewspółmierną ze stosunkami w Europie Zachodniej liczebnością stanu szlacheckiego, który — jak podaje Autor — stanowił 6% ogółu ludności Węgier (s. 100). Nie był to zatem rekord w skali ogólnoeuropejskiej, gdyż ten należał do I Rzeczypospolitej, w której co dziesiąty mieszkaniec chlubił się klejnotem szlacheckim.

Spośród dalszych rozpraw trzy dotyczą dziejów stolicy komitatu — miasta Szombathely. Mária Kiss traktuje o handlu tego miasta w XVIII i XIX w., István Szilágyi o jego architekturze i sztuce w tym samym okresie, a Ferenc Horváth (w swojej drugiej rozprawie) o organizacji władz miejskich w latach 1860 - 1944. Zachowane na terenie komitatu zabytki architektoniczne z czasów panowania dynastii Arpadów (972 - 1301) zostały omówione w pracy Erzébet C. Harrach. Wreszcie zaś Imre Katona w zwięzłym opracowaniu zajął się szczegółową kwestią, gdzie znajdowała się siedziba drukarni Hansa Mannela z Laibach, który na przełomie XVI i XVII w. rozwijał na Węgrzech ożywioną działalność edytorską. Dochodzi przy tym do wniosku, że nie była nią miejscowość Lővö w komitacie Vas, ale inna miejscowość o tej samej nazwie, położona w komitacie Sopron (s. 147).

Wszystkie niemal prace opatrzone zostały bogatą dokumentacją, zaczerpniętą z zasobów miejscowego archiwum i innych źródeł, a liczne ilustracje urozmaicają lekturę tomu. Z uznaniem należy podkreślić, że tym razem węgierscy wydawcy umożliwili zapoznanie się z treścią cennej pozycji w historiografii ich kraju także zagranicznym czytelnikom, dodając do każdej rozprawy jej niemieckie i rosyjskie streszczenie, i to niezależnie od zamykającego tom spisu treści w obu tych językach.

LESŁAW PAULI (Kraków)

B. Basdevant-Gaudemet, *Aux origines de l'état moderne*. Charles Loyseau 1564 - 1627. *Théoricien de la puissance publique*. Paris, Economica. *Études Juridiques*, série: *Histoire du Droit*, 1977, ss. IX+306.

Książka B. Basdevant-Gaudemet, maître-assistante w Université Paris XI, poświęcona jest analizie poglądów francuskiego pisarza politycznego i prawnika XVI/XVII w. Charles'a Loyseau (1564 - 1627).

Ch. Loyseau, przedstawiciel francuskiej *noblesse de robe*, syn adwokata przy parlamencie paryskim, w latach 1600 - 1610 opracował trzy traktaty z zakresu prawa państwowego: *Les Seigneuries*, *Les Offices* i *Les Ordres et simples dignités* — przedmiot zainteresowań Autorki.

Praca złożona jest zasadniczo z dwóch części. W części pierwszej — poprzedzonej krótkim wprowadzeniem o życiu i twórczości Loyseau — Autorka przedstawia metodę wykładu francuskiego prawnika (źródła i technikę argumentacji — zasady interpretacji, rozumowania i konstrukcji). Autorka zwraca uwagę na rozległość erudycji Loyseau, wykorzystującego do swych wywodów nie tylko źródła prawa rzymskiego,

kanonicznego i francuskiego, literaturę prawniczą, ale także pomniki literatury antycznej, dzieła filozofów starożytnych i średniowiecznych, pisma Ojców Kościoła.

Doktryna Loyseau w zakresie władzy publicznej (*la puissance publique*) przedstawiona została w drugiej części, gdzie omówiono kolejno: rozdział I — suwerenność i zakres władzy suwerena (Autorka daje tu interesujące porównania z poglądami J. Bodinusa), rozdział II — wykonawców władzy publicznej (*les agents*), to jest jej posiadaczy (*les propriétaires*), a więc panów feudalnych (*les seigneurs*) oraz delegowanych do jej pełnienia urzędników (*les officiers*), rozdział III — zakres ich władzy, rozdział IV — skutki społeczne władzy publicznej (korzyści i zaszczyty). Autorka nie ogranicza się tylko do zwykłego referowania poglądów Loyseau, ale stara się dociec ich źródła oraz rzeczywistego znaczenia. Trylogia Loyseau — albowiem dzieła te stanowią wzajemnie uzupełniającą się całość — jest dziełem osadzonym w realiach współczesnej autorowi epoki. Loyseau analizował aparat państwowy Francji za panowania Henryka IV, dając wykład współczesnego mu francuskiego prawa państwowego. Dzieła Loyseau zyskały mu dużą sławę w wieku XVII i były wielokrotnie wznawiane aż po 1701 r. W następnym stuleciu — choć był on m. in. cytowany przez Ch. Montesquieu — popularność jego malała. W XIX w. jako pisarz nie istniejącego już Ancien Régime'u popadł on w całkowite zapomnienie. Tak zatem „Madame Basse-devant-Gaudemet — jak to podkreśliła w przedmowie do tej książki prof. M. Boulet-Sautel — odkryła dzieło unikalne, o wyjątkowej ścisłości w technice naukowej, ale o niejednolitym znaczeniu politycznym, dzieło stanowiące rezultat epoki przemian, w którym ukazują się niektóre z wielkich koncepcji nowoczesnej funkcji publicznej” (s. IX).

WACŁAW URUSZCZAK (Kraków)

R. M. Rampelberg, *Aux origines du ministère de l'intérieur. Le Ministre de la Maison du Roi 1783 - 1788. Baron de Breteuil*. Paris, Economica. Collection: *Etudes Juridiques*, série: *Histoire du Droit*, 1975, ss. IX+341.

W dobie Ancien Régime minister domu króla (*ministre de la Maison du Roi*) pełnił funkcję wyjątkową. Prócz zarządu dworem, przede wszystkim wydatkami dworskimi, należały do jego kompetencji: sprawy wyznaniowe i inne sprawy wewnętrzne państwa, jak bezpieczeństwo i porządek publiczny, policja sanitarna, szpitale, roboty publiczne, nadzór nad administracją centralną i lokalną (kontrola stanów prowincjonalnych i organów administracji municypalnej). Nie bez podstawy więc francuscy historycy administracji upatrują w nim pierwowzoru współczesnego urzędu ministra spraw wewnętrznych.

Praca R. M. Rampelberg nie ma charakteru biografii. Stanowi ona historyczno-prawne studium funkcjonowania urzędu ministra domu króla w okresie, gdy pełnił go Louis-August baron de Breteuil (1783 - 1788). Praca składa się z czterech części. W części wstępnej Autorka kreśli sylwetkę barona Breteuil, a zwłaszcza przedstawia jego karierę do momentu objęcia urzędu ministra, a także jego pozycję jako sekretarza stanu (ministra) na dworze Ludwika XVI.

W kolejnych trzech częściach omawiane są najważniejsze trzy sfery działalności ministra domu króla: zarząd dworem (część I), sprawy wyznaniowe (część II), sprawy wewnętrzne państwa (część III). Warto dodać, że praca jest bogato udokumentowana, o czym świadczą obszerne przypisy oraz wykaz źródeł i literatury.

WACŁAW URUSZCZAK (Kraków)

Istorijska gosudarstva i prava Ukrainskoj SSR. Akademijska Nauk Ukrainskoj SSR — Institut Gosudarstva i Prava. Izdatielstwo „Naukowa Dumka”, Kijew 1976, 758+2 nlb.

Zrozumienie podstawowej roli historii prawa w systemie nauk prawnych tudzież potrzeby specjalizacji w jej ramach spowodowały, że w ostatnich kilkunastu latach w radzieckiej dydaktyce i nauce prawa pojawiły się nowe dyscypliny historyczno-prawne. Obok wykładanej w całym Związku Radzieckim powszechnej historii państwa i prawa, historii państwa i prawa ZSRR i prawa rzymskiego, na uczelniach poszczególnych republik wprowadzono dodatkowo wykłady historii państwa i prawa danej republiki. To poszerzenie podawanego adeptom prawa zakresu wiedzy historycznej znalazło też swoje reperkusje w pracach badawczych. Obok literatury naukowej dotyczącej przeszłości ustrojowej i prawnej ZSRR, pojawiła się również analogiczna literatura odnosząca się do różnych republik radzieckich, zarówno w postaci syntez i podręczników, jak i opracowań szczegółowych, publikowana częściowo w języku rosyjskim, częściowo zaś w językach narodowych.

Z opracowań o charakterze całościowym, będących przeważnie rezultatem badań zespołowych, zasługuje na uwagę trytomowa *Istorijska gosudarstva i prava Sowietsskogo Kazachstana* (Alma-Ata 1961 - 1965), dwutomowa *Istorijska Sowietsskogo gosudarstva i prava Uzbekistana* (Taszkient 1960 - 1963), również dwutomowa *Istorijska gosudarstva i prava Azerbajdzanskoj SSR* (Baku 1964 - 1973), a także napisana przez I. I. Surguladze jednotomowa *Istorijska gosudarstva i prava Gruzji* (Tbilisi 1968). Natomiast historia państwa i prawa radzieckiej Ukrainy doczekała się już trzykrotnego opracowania. Najpierw w 1961 r. ukazał się w Kijowie jednotomowy zarys w języku ukraińskim pt. *Istorijska derżawy i prava Ukrajskoj RRS*. Następnie w 1967 r. wydano w Kijowie dwutomowe opracowanie, również w języku ukraińskim i pod tym samym tytułem. Ostatnio zaś w 1976 r. ukazała się w Kijowie nowa synteza w jednym tomie, tym razem w języku rosyjskim pt. *Istorijska gosudarstva i prava Ukrainskoj SSR*.

„Istorijska gosudarstva i prava Sojuza SSR i každoj sojuznoj respubliki — czytamy w przedmowie do tego dzieła — przedstawiają soboj czerezwyčajno ważnyj obiekt naucznych issledowanij kak w teoreticzeskom, tak i w prakticzesko-politiceskom aspektach [...]. W nastojaszej knigie issledujetsja istorijska gosudarstva i prava Ukrainskoj SSR s momenta jeje obrazowanija, to jest ot Wielikoj Oktrjabrskoj socjalisticeskoj rjewolucii do naszych dniej — do postrojenija razwitogo socjalisticeskogo obszczestwa w SSSR” (s. 5 - 6).

Praca podzielona została na jedenaście rozdziałów, dotyczących poszczególnych etapów w rozwoju ustroju państwowego i systemu prawnego Ukrainy radzieckiej i całego Związku. Pierwszy z nich obejmuje okres Rewolucji Październikowej i utworzenie ukraińskiego państwa radzieckiego (do kwietnia 1918 r., s. 7 - 103), drugi lata obecnej interwencji i wojny domowej (1918 - 1920, s. 104 - 196), trzeci okres odbudowy gospodarstwa narodowego po wojnie domowej (1921 - 1925, s. 197 - 285), czwarty okres socjalistycznej industrializacji (1926 - 1929, s. 286 - 335), piąty okres kolektywizacji rolnictwa (1929 - 1932, s. 336 - 384), szósty okres zakończenia socjalistycznej rekonstrukcji ekonomiki narodowej (1933 - 1937, s. 385 - 442), a siódmy lata dalszego rozwoju w przededniu hitlerowskiej agresji na ZSRR (1937 - 1941, s. 443 - 501). Rozdział ósmy dotyczy lat wielkiej wojny ojczyźnianej (1941 - 1945, s. 502 - 550), dziewiąty okresu powojennej odbudowy (1945 - 1953, s. 551 - 586), dziesiąty lat dynamicznego rozwoju radzieckiej gospodarki narodowej (1953 - 1958, s. 587 - 632), a jedenasty dalszych dziejów w warunkach rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego (1959 - 1975, s. 633 - 751). W ramach każdego z tych okresów przedstawiono naprzód ogólną sytuację polityczno-gospodarczą, następnie rozwój form ustrojowych i rozwój poszczegól-nych gałęzi obowiązującego prawa oraz sformułowano zwięzłe wnioski końcowe.

Praca jest dziełem 11-osobowego kolektywu autorskiego, w którym brał m. in. udział zmarły w 1974 r., znany w Polsce ukraiński teoretyk prawa profesor Piotr E. Niedbajło, doktor h.c. Uniwersytetu Łódzkiego. Pracami redakcyjnymi kierowało 3-osobowe kolegium pod przewodnictwem profesora B. M. Babija, członka Akademii Nauk URSS, przy współudziale profesorów A. P. Taranowa i W. M. Terleckiego.

Książka została wydana w starannej formie, a wywody poszczególnych współautorów opatrzone zostały licznymi przypisami. Szkoda tylko, że — niezależnie od nich — nie dano *in fine* ogólnego zestawienia wykorzystanych materiałów źródłowych (wykazu cytowanych ustaw) i literatury, ani też map ilustrujących rozwój terytorialny i podział administracyjny republiki.

LESŁAW PAULI (Kraków)

Karel Kučera, Karel Malý, *Právněhistorická bibliografie*. Universita Karlova Praha 1975, ss. 80.

W niewielkim nakładzie (500 egz.) ukazała się praca dwu znanych, czeskich historyków prawa. Jak wskazuje stosunkowo mała objętość publikacji oraz podtytuł książki, stanowi ona „Wybór czeskich i słowackich prac z lat 1966 - 1973 do dziejów państwa i prawa”. Bibliografia — jak piszą Autorzy we wstępie — jest kontynuacją bibliografii, którą wydawał dr Vladimír Procházka, tak w Instytucie Państwa i Prawa Czechosłowackiej Akademii Nauk, jak i w CPH. Jej punktem wyjścia jest bibliografia za lata 1966 - 1970, którą Karel Malý opublikował w CPH (t. XXIV, 1972, z. 2). Podtytuł pracy ogranicza jej zasięg do dzieł autorów w zasadzie czeskich i słowackich. Prawie zupełnie pominięto prace autorów zagranicznych, piszących na temat historii państwa i prawa Czechosłowacji, jeżeli opublikowane zostały zagranicą. Uwzględniono jednak dorobek autorów obcych, nawet tematycznie wykraczający poza terytorium Czechosłowacji, jeżeli ich prace wyszły w czzechosłowackich wydawnictwach. Na tej podstawie zarejestrowano w bibliografii np. artykuły R. Bierzanka czy A. Łopatki. Informacja autorów bibliografii, zamieszczona we wstępie, iż praca „neobsahuje, až na práce výjimečného významu, studie autorů zahraničních, věnované našim právním dějinám” jest więc nieścisła, a to dlatego, że niektóre z prac autorów nieczechosłowackich nie są poświęcone historii Czechosłowacji. Tak jest np., ograniczając się do polskich autorów, ze wzmiankowanymi już pracami R. Bierzanka o status prawnym partyzantów i uczestników ruchu oporu czy A. Łopatki, o zmianach konstytucyjnych w PRL (poz. 642 i 885). Polskie prace dotyczące historii państwa i prawa Czechosłowacji reprezentują: B. Krzemieńska, S. Russocki, A. Vetulani i M. Wojciechowska (poz. 78, 84, 389, 48).

Bibliografia nie rejestruje też wszystkich prac czzechosłowackich ogłoszonych zagranicą. W gruncie rzeczy więc podstawowym kryterium kwalifikacji prac przy sporządzaniu bibliografii było kryterium podmiotowe (czescy i słowaccy autorzy prac). Autorzy bibliografii są w pełni świadomi ograniczonego zasięgu ich dzieła. Dlatego traktują je jako przygotowanie i punkt wyjścia do dalszych prac bibliograficznych, do ujęć bardziej kompletnych.

Zestawienie bibliograficzne, starannie dzielone za pomocą kryterium chronologicznego i przedmiotowego, obejmuje ogółem 973 pozycje, a wśród nich książki i prace zamieszczone w 62 czzechosłowackich tytułach periodycznych. W podziale wewnętrznym bibliografii zwraca uwagę wydzielenie (dla epoki kapitalizmu i socjalizmu) osobnego punktu bibliografii grupującego prace na temat kadr prawniczych („právnickví”).

Bibliografie są dobrą okazją do obserwacji realizowanych kierunków badań, ich atrakcyjności w oczach badaczy. Podobnie jak w Polsce, i wśród czzechosłowackich

pracowników nauki przeważa ilościowo historia państwa nad historią prawa. Wśród prac poświęconych historii prawa 14 jednostek przypada na antyczne prawo greckie i rzymskie. Zaledwie 16 jednostek klasyfikują Autorzy jako mieszczące się w ramach teorii politycznych i prawnych. Jest to chyba związane z węższym niż u nas rozumieniem zakresu przedmiotu.

Na sześciu stronach Bibliografii (s. 75 - 80) pomieszczono indeks nazwisk. Zastosowano jednolity druk cyfr oznaczających poszczególne jednostki bibliograficzne, przez co trudno odróżnić recenzje od innych rodzajów naukowej aktywności. Indeks jest w przeważającej mierze indeksem autorów. Niekiedy jednak odsyła też do nazwiska zamieszczonego w tytule pracy, jak to jest w przypadku hasel: Hus, Machiavelli, Petr z Rožmberka czy Savigny (poz. 15, 353, 89, 365). Jednolity graficznie tekst i tu nie pozwolił wyróżnić tych dwu grup nazwisk. W kilku przypadkach natrafić można na drobne niedokładności (np. w indeksie pozycja 339 towarzyszy hasłu „Hus”, w tekście zaś okazuje się, że odsyła do pozycji traktującej o recepcji prawa rzymskiego).

Zacytujmy na koniec jeszcze samych Autorów. Piszą oni: „Wierzymy, że bibliografia umożliwi szybką orientację w literaturze prawnohistorycznej słuchaczom wydziałów prawa, szczególnie przy pracach dyplomowych, że będzie użytecznym narzędziem dla szerokich kręgów naszych i zagranicznych historyków i że będzie na użytek każdemu, kto się zajmuje dziejami państwa i prawa”. Wyrażamy głębokie przekonanie, że tak się stanie.

JÓZEF CIĄGWA (Katowice)

František Červeňanský, *Náčrt dejin politických a právnych teórií*. Univerzita Komenského v Bratislave 1971, I. diel, ss. 166, II. diel, ss. 112. *Vybrané kapitoly z politických a právnych teórií*. Univerzita Komenského v Bratislave 1975, ss. 130.

Odpowiednikiem historii doktryn polityczno-prawnych jest na czechosłowackich wydziałach prawa przedmiot pod nazwą historia politycznych i prawnych ideologii, wykładany wraz z teorią państwa i prawa na I roku studium dziennego i zaocznego. W przeciwieństwie do stanu w Polsce po reformie, przedmiot ten jest w CSRS traktowany jako obligatoryjny.

Przedstawione tytuły są próbą opracowania, dla potrzeb słuchacza, całości problematyki, dobranej z punktu widzenia wymagań programu tego prawnopolitycznego przedmiotu. Zauważyć przy tym należy — powtarzając myśl Autora opracowań — że sytuacja słuchaczy wydziałów prawa w Bratysławie i w Koszycach nie jest łatwa, gdyż „teorie polityczne i prawne jako dyscyplina naukowa długo nie miały w słowackiej nauce marksistowskiej należytej materialnej i personalnej bazy i dotychczas nie mają własnej tradycji. Znalazło to między innymi odbicie również w braku najbardziej podstawowych pomocy dydaktycznych dla słuchaczy obu wydziałów prawa, gdzie dyscyplina ta jest włączona do programu dydaktyki” (Wybrane kapitoly, s. 3).

Dwie części *Náčrtu* obejmują, na 273 stronach łącznie, całość doktryn polityczno-prawnych, poczynwszy od starożytności aż do czasów współczesnych, przy czym część pierwsza kończy się omówieniem powstania marksizmu, a druga rozpoczyna ogólną charakterystyką politycznych teorii imperializmu. „Wybrane rozdziały” są udoskonaloną i poszerzoną wersją części drugiej „Zarysu”. Analiza treści prac Červeňanskiego przekonuje o tym, iż przedmiotem stosunkowo krótkich omówień są wszystkie ważniejsze klasyczne i współczesne doktryny polityczno-prawne. Nie znaczy to, by w ramach poszczególnych okresów występowały zawsze i z takim samym natężeniem te same teorie, które spotykamy w polskich syntezach. Przykładowo rzecz biorąc, nie wyróżniono doktryn teokratów francuskich czy teorii Burke’a, natomiast

zauważono w małym podrozdziałiku istnienie szkockich monarchomachów. Nie znalaziono miejsca dla omówienia doktryny rewolucji amerykańskiej i francuskiej, natomiast wyodrębniono w ramach psychologicznej teorii prawa tzw. szkołę z Uppsali. Szerzej potraktował Autor poglądy Sun-Jat-Sena i Gandhiego. Jest niekwestionowanym sukcesem Červeňanského, że w swym wykładzie wyszedł poza zaczarowany krąg wielkich terytorialnie i historycznie państw Europy i przedstawił skrótowo pisarzy i działaczy politycznych, wprawdzie nie pierwszego blasku w europejskiej skali, ale znaczących w historii Czechosłowacji, Polski, Węgier, Jugosławii, Rumunii, Bułgarii czy Ukrainy. Przybliżył w ten sposób czytelnikowi twórczość i znaczenie takich postaci, jak np.: Štúr, Arnold, Frič, Sabina, Smetana, Worcell, Krępowiecki, Dembowski, Dąbrowski, Lewski, Botew, Marković, Petöfi, Tancsics, Balcescu, Szewczenko, Franko, Kalinowski.

Obydwu częściom towarzyszy na końcu bibliografia podstawowych prac, które wykorzystał Autor przy pisaniu „Zarysu”. Są w niej tak teksty autorów doktryn, jak i współczesne opracowania naukowe. Bibliografia obejmuje też niektóre polskie pozycje, a to: Manelego, Seidlera, Wróblewskiego i Zawadzkiego.

Synteza Červeňanského nie jest jedynie wynikiem bogatej lektury Autora, ale w części też odzwierciedleniem jego naukowego dorobku na polu historii doktryn polityczno-prawnych. Oryginalnym jego wkładem jest tu np. fragment wykładu dotyczący doktryny Gandhiego czy Štúra, stanowiący uogólnienie poprzedzających „Zarys” prac Autora (por. *Právnické štúdi* 1958, č 4; *Právny obzor* 1966, č. 2).

Pierwszy słowacki podręcznik do historii doktryn polityczno-prawnych napisany został z punktu widzenia potrzeb dydaktyki. Jego układ wewnętrzny jest logiczny i jasny. Studentowi ułatwiono opanowanie materiału przez podkreślenie szczególnie ważnych fragmentów, głównie o charakterze podsumowań. Autor wyraża nadzieję, że jego opracowanie „przyczyni się też do kształtowania właściwych stanowisk i stosunku do najważniejszych problemów naszej rzeczywistości, które w większym lub mniejszym stopniu, ale jednak zawsze, są przenoszone do sfery ideologii i walki ideologicznej” (cz. I, s. 4).

Prace Červeňanského można uznać za całkiem udaną próbę rozwiązania problemów związanych z dydaktyką historii doktryn polityczno-prawnych na słowackich wydziałach prawa.

JÓZEF CIĄGWA (Katowice)

